

Nemzedéki világnézet és közérzetregény

Bereményi Géza *Legendárium* című regényének recepciójáról

„Mert a testi szervek érzése nélkül az élet pusztán a létezés tudata volna, s hiányoznék belőle a jó vagy a rossz közérzetnek, azaz az életerők előmozdítottságának, illetve gátoltságának az érzése; ugyanis egyedül önmagáért véve az elme teljességgel élet (maga az életelv), és ami számára akadályként vagy előmozdítóként hat, az rajta kívül, de ugyanakkor mégiscsak magában az emberben, tehát az elmének a testtel való összekapcsolódásában keresendő.”¹

Bereményi Géza első regényének, a *Legendárium*nak a megjelenése 1978-ban az irodalmi élet legnagyobb figyelmet kiváltó eseményei közé számított. A kötet hét évvel *A svéd király* (1971) után látott napvilágot, s kiadását ahhoz képest is szokatlanul nagy szakmai érdeklődés övezte, hogy szerzőjét már novelláskötete után eredeti hangon megszólaló, tehetséges íróként tartották számon. A következőkben a fogadtatás néhány aspektusát fogom megvizsgálni, a nemzedéki írószerepre és a rossz közérzet kategóriájára fókuszálva az elemzést. A tanulmányban azon tézis mellett fogok érvelni, hogy a *Legendárium*ban a nemzedéki világnézet képezi az epikai valóságábrázolás tárgyát: az írói személyiség a regényben úgy jelenik meg, mint a házasság és a család által határolt köztes térben létrejövő generációs élményközösség reprezentatív szubjektuma.

Kanonizációs törésponton:

a *Legendárium* kritikai befogadástörténete

A *Legendárium*ot tárgyaló recenziókon végigtekintve könnyen alakulhat ki az a benyomásunk, hogy a sikeres regények sorában Bereményi műve több volt, mint ígéretes kezdet, legalábbis ezt támasztja alá, hogy jeles esztéták és irodalomtudósok sora tartotta kritikai figyelemre érdemesnek. Az alkotói pálya későbbi iránya és kibontakozása, valamint a kanonizációs folyamatok felől viszont nem túl kockázatos kijelenteni, hogy ezt a kitüntetett ér-

deklődést később nem igazolta a hatástörténet alakulása. A *Legendárium* nem merült ugyan teljesen feledésbe, de nem is lett része az 1945 utáni magyar próza szűkebb kánonjának, nem úgy, mint az egy időben kiadott regények közül Nádas Péter *Egy családragény vége* (1977), Szabó Magda *Régimódi történet* (1977), Lengyel Péter *Cseréptörés* (1978), Hajnóczy Péter *A halál kilovagolt Perzsiából* (1979) és Esterházy Péter *Termelési-regény* (1979) című műve. A korszak irodalomtörténeti elemzései hangsúlyozták ugyan kezdeményező szerepét a családragény átfarmálásában, amelyet többek közt azáltal érdemelt volna ki, hogy epikai világa „nemcsak nemzedéki jellegzetességgel” rendelkezett.² Mészöly Miklós közvetlenül a *Legendárium* megjelenése után Nádas, Esterházy, Hajnóczy és Lengyel mellett Bereményit sorolta azon szerzők közé, akik nem kerültek meg a történelemmel való számvetést, és a múlta nem támaszkodni kívántak, hanem létraként használni a tragikus önisméltlések elkerülése érdekében. A konvencionális epika és az avantgárd végletei közt őket látta nemzedékük középutas íróinak: „Nem »szövegeket« írnak, melyek inkább kódolják a kort, mint megjelenítve bemutatják; helyette a változatlanul életképesnek bizonyuló cselekmény és alakábrázolás foglalkoztatja őket, nem hárítva el a hagyomány és avantgarde eredményeit.”³

A korabeli méltatásokkal ellentétben az esztétikai értékpreferenciákat átrendező prózaforradalom utáni irodalomtörténeti diskurzus számára a *Legendárium* elvesztette a 70-es évek epikáján belül kivívott élvonalbeli rangját. Ezt bizonyítja, hogy egy átfogó prózatörténeti áttekin-tésre vállalkozó szakmunkában, amely „az emlékezet-technikákat és az önéletrajz mintáit aktualizáló elbeszélősszervezést” mozgósító családragényt a prózaforradalom leggyakoribb műfajának tartotta, említés szintjén sem szerepel.⁴ Amiként szintén beszédes tény, hogy az önéletrajzi irodalom rehabilitálását megcélzó tanulmányban pedig „az emlékezetben pusztán az irodalomtörténet által megőrzött vonulat darabjai” közé nyert csak besoro-

¹ KANT, Immanuel: *Az ítélőerő kritikája*. Ford. PAPP Zoltán, Bp., Osiris, Gond-Cura, 2003, 192.

² KULCSÁR SZABÓ Ernő: *Elbeszélői magatartás és elbeszélésviszonyok. A narráció néhány kérdése fiatal íróink újabb regényeiben* = *Kortárs*, 1979, 11. sz., 1815.

³ MÉSZÖLY Miklós: *Bevezető egy irodalmi esthez*. (Bécs, 1979) = *Mozgó Világ*, 1980, 1. sz., 50.

⁴ SZIRÁK Péter: *Szóval nehéz: a magyar prózáról 2001 júliusában* = *Bárka*, 2001, 5. sz., 59. A kánonbeli mellőzés hasonló példáit még lehetne sorolni, lásd CSUHAI István: *Hátra és előre. Vázlat az újabb magyar próza történetének korszakolásához* = *Korunk*, 1992, 8. sz., 59–64.

lást.⁵ A *Magyar Irodalmi Lexikon* 1956–2006 viszont szentelt neki szócikket, s abban az összetett és újszerű poétikai struktúra mellett Bereményi szemléletének azon sajátosságát emelték ki, hogy „az emberi kapcsolatok és a személyes élettörténetek problémáit elemző módon dolgozza be műveibe”.⁶ A kanonizációs törés mögött több ok felsejlik, a regény megjelenésekor például még nem lehetett tudni, hogy a következő két évtizedben, egészen a *Magyar Copperfield* (2020) kiadásiáig, az életmű nem gyarapodik újabb jelentős epikai munkával. A pozícióvesztésben vélhetően az is közrejátszott, hogy a prózaforulat időszakában az író jobb leköttette az amatőr színházakkal való koprodukció, mint egy újabb regénykézirat elkészítése. A *svéd király* után fellépő krízist – ekkor egy időre Bereményi felhagyott a prózaírással⁷ – az első regény csak időlegesen oldotta meg, mivel a nagy lendülettel megírt novellák mellett továbbra sem sikerült rátalálnia a fokozottabb koncentrációt és kitartást igénylő nagyepikai művekhez szükséges munka metódusára. A valódi szakmai kihívást jelentő feladatot nem véletlenül tartották már a *Legendárium* kritikusi is a nagyobb teherbírási epikai forma jövőbeli megteremtésében.⁸ Mert ez a mű sem regénynek készült eredetileg, az egymás mellé illesztett, szigorú kompozíciót nélkülöző fejezetek közül néhány előzetesen folyóiratban vagy antológiában volt olvasható,⁹ majd később novellaként kerültek be *A feltűrt gallér* (1994) című kötetbe.

A 70-es évek végének recepciója a *Legendáriumot* általában hibáktól nem mentes, jelentős prózai műként értékelte. A méltató vélemények közt például akadt olyan, amely Bereményi teljesítményéről szólva úgy fogalmazott, hogy „a tartalmilag is sokrétű, stílusosan is elsőrangú regényt kevés prózaíró tudná Magyarországon utánacsinalni”.¹⁰ Szávai János a *Legendáriumot* az 1978-as év egyik legjobb kötetének tartotta, főként remekbe sikerült részletei és az egyéni élményeket általános érvényű mondanóvá szublimáló eredeti epikai formája miatt. A szerző erényének tekintette, hogy „pontos, távolságtartó, kissé ironikus, ötletekben gazdag leíró módszere” mellett

a nosztalgikus és tragikus felhangoktól mentes elbeszélés-móddhoz tárgyilagos, ironikus és játékos tónust párosított. Hibájának tartotta viszont, hogy a fejezeteket nem tudta egységes szinten tartani, és azok összeszerkesztésében sem volt elég következetes.¹¹ Szintén elismerően nyilatkozott Tarján Tamás, aki úgy vélte, Bereményi „hibáiban is ígéretes könyve” a „virtuóz játékoság, csillogás, formai újítás-kísérletezés” eszközeivel felépített „pompás olvasmány, színes és szellemes epizódok sorozata”. Értékelte, hogy a családot erős kritikai hangsúly, lírai betétek és átetsző szimbolizmus nélkül festette meg, és eredetmagyarázat helyett azért fordult a múlt felé, hogy kontinuitást létesítsen a jövő irányába. Felrötte viszont az írónak, hogy leegyszerűsítette az ember történelmi szituáltságát, amikor „túlontúl gyorsan, rövid úton teremt kapcsolatot az egyén »bármely« cselekedete és a történelem menete között”.¹² Bereményi állítólag a *svéd király* novelláit két hét alatt vetette papírra, Szajbély Mihály szerint ezt a könnyed játékoságot kortendenciaként a 60-as évekbeli csellengő hősök világából mentette át magával. A 70-es években azonban a beatnemzedék extrém és antiszociális eszményei fokozatosan letűntek, és a történelmi és családi múlt kutatása magával hozta „a csellengő hősök korának alkonyát”.¹³ A *Legendárium* ennek az ízlésváltásnak a jegyében az öncélú nonkonformista kívülállás helyett már „a személyes múlt feltérképezéséről” szólt.¹⁴ A *svéd király* izolált emberképének a feladásával együtt Bereményi azért helyezte el a társadalmi-történelmi világban családját történetét, hogy az előző nemzedékek múltján keresztül jusson közelebb saját generációjának a megértéséhez.¹⁵ A *Legendárium* összességében teljesítette a vele szemben támasztott előzetes szakmai elvárásokat, a recepció pozitívan fogadta, még a bíráló megjegyzéseket is a jövőbeli jelentős prózaírónak kijáró támogató hozzáállás hatotta át.

A nemzedéki író típusa

A családregegyek konjunktúrája kapcsán már a kortársak észrevették, hogy összefüggés áll fenn a műforma előretö-

⁵ SZILÁGYI Zsófia: *Az önéletrajzi regény módozatai = A magyar irodalom története III.* Szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES András, Bp., Gondolat, 2007, 469.

⁶ BEDECS László: *Berményi Géza = Magyar Irodalmi Művek 1956–2016.* Szerk. FALUSI Márton, PÉCSI Györgyi, Bp., MMA, 2021, 327–329.

⁷ <https://www.mmalexikon.hu/kategoria/irodalom/legendarium>
⁸ „Akkoriban abbahagytam az írást.” *Beszélgetés BEREMÉNYI Gézával.* REMÉNYI József Tamás interjúja = *Kritika*, 1979, 1. sz., 8.

⁹ KULCSÁR SZABÓ Ernő: *Berményi Géza: Legendárium = Tiszatáj*, 1979, 2. sz., 82–84.; Uő: *A magyar irodalom története 1945–1991.* Bp., Argumentum, 1993, 136.

¹⁰ BEREMÉNYI Géza: *Budapest = Mozgó Világ*, 1974, 6. sz., 10–17.; Uő: *Anna's Archive = Add tovább! 55 mai költő és író. Antológia.* Szerk.

CSAPLÁR Vilmos, KULIN Ferenc, RÓZSA Endre, Bp., Kozmosz, 1976, 198–227.; Uő: *Apám apja mindörökké eltávozik közülünk = Mozgó Világ*, 1977, 3. sz., 24–36.

¹¹ ISZLAI Zoltán: *Berményi Géza Legendárium című regényéről = Új Forrás*, 1979, 1. sz., 62.

¹² SZÁVAI János: *Legenda és valóság. Berményi Géza: Legendárium = Új Írás*, 1978, 12. sz., 99–100.

¹³ TARJÁN Tamás: *Berményi Géza: Legendárium = Kritika*, 1978, 10. sz., 28.

¹⁴ SZAJBÉLY Mihály: *Irodalomtörténeti tanulmány Berményi Gézáról avagy csellengő hősök nyomában az irodalomtól a történetig = Kalligram*, 1992, 6. sz., 59–70.

¹⁵ Uo., 70.

¹⁶ ISZLAI: *i. m.* (1979), 61.

rése és a markáns nemzedéki jelenlét közt.¹⁶ A *Legendárium* magyarázatokkor gyakorta hivatkoztak a generációs szempontra, amint azt a következő, korántsem egyedi értékelés is alátámasztja: „A »Legendárium« – érzésem szerint – nemcsak Bereményi pályáján jelentős állomás, de a nemzedék írásművei között is megkülönböztetett figyelemre érdemes.”¹⁷ A 70-es évek végének kritikáirása nem pusztán saját pályája kontextusában helyezte el Bereményi munkáit, hanem nemzedékének kimagasló tehetségű szerzőjeként foglalkozott vele. A személyéhez kapcsolt írói szereptípusnak szinte a kezdetektől a generáció mint életkoralapú közösségi szerveződés lett az egyik legfontosabb referenciapontja. És ebben máig nem következett be érdemi változás, minthogy a rendszerváltás után is ez határozta meg az íróról alkotott képet: „Világkép teremtő érvénnyel Bereményi Géza (1946) műveit hatotta át leghatározottabban a nemzedéki problematika.”¹⁸ Bereményi irodalomtörténeti távlatban is értékelhető újító teljesítménye tehát szorosan kötődik a nemzedéki világnézet megteremtéséhez, prózai műveinek sajátja, hogy bennük a generációs világkép ábrázolása valósul meg.

Mitől lesz valaki nemzedéki író, adódik a kérdés, milyen szerepképző diszkurzív műveletek szükségesek ahhoz, hogy a kulturális élet egy generáció képviselőjeként tekintsen adott művészre. A nemzedéki író társadalmi imázsa a generációs közösség egészét reprezentáló formában, mindig konkrét társadalomtörténeti feltételek mellett jön létre. A generáció többféleképpen használható történeti jelentésű segédfogalomként, de minden esetben érvényes, hogy „a nemzedékiség rendezőelvként való felbukkanása sajátos helyi értékkel rendelkezik, amelynek elsősorban az egyes korszakok kritikátörténeti összefüggései adják meg a keretét.”¹⁹ Bereményi főként népszerű dalszövegeinek köszönhetően lett korosztályának elismert művésze, akiről úgy vélekedtek, hogy hitelesen képes annak életérzését és gondolatvilágát visszaadni. A háború után született Nagy Generáció a kommunista rendszer ifjúkorában kezdett hozzá aktív kultúraformáló tevékenységéhez, amely épp nemzedéki karakterével tűnt ki.²⁰ A konszolidált tör-

ténelmi helyzetben a társadalmi munkamegosztás új típusú feladatainak vállalását már nagy részben az életkori adottságok, nem pedig a családi származásból adódó szociális helyzet befolyásolta, ennek következtében állt elő az a helyzet, hogy „>társadalmi-történelmi tendenciák hordozójává vált a <fiatalság>.”²¹ Az 50-es évek végével induló, a 60-as években már markánsan jelen lévő ifjúsági szubkultúrából nőtt ki az a közös fogyasztás, életstílus és tömegkultúra, amelynek értékválasztáson alapuló „protest generációs egység élménye” 1968-ban mint „ifjúsági emancipációs törekvés” a diákmozgalmakban politikaalakító tényezőként jelent meg.²² A családon belüli nemzedéki konfliktus kiszabadult az otthon falai közül, ezáltal a lázadó energiák már nem a szülők személye, hanem a társadalmi intézmények ellen irányultak. Az életkor, a tekintély, a szakmai és élettapasztalatok nivellálódása folytán az apa nélküli társadalomban a generációs ellentét a fiatal és idős korosztályok közti viták szintjéről áthelyeződött a nemzedékek társadalmi léte és az intézmények, a régi műveltségismények közti konfrontáció színterére.²³ A „fiatal magyar irodalom” az irodalmi közösség biológiai és kulturális önmegújításának értelmében juvenológikus jelentéssel is bírt. Ennyiben osztozott az ifjúsági ellenkultúra céljában, amely a szülők és nagyszülők világképét, tabuit és tiltásait a „kezdetek” elvesztett boldogságának felfedezésével akarta meghaladni, hogy a világbeli létezés új és kreatív módjának reményében egy radikális kollektív renovációt valósítson meg.²⁴ A 60-as évekbeli társadalom-erkölcsi problémákat didaktikus módon ábrázoló „igazmondó regényeivel” szemben a „fiatal írók” nemcsak szociológiai-nemzedéki értelemben különültek el, hanem a megváltozott valóság szemléletüket visszatükröző műveik révén is.

Az új írónemzedék 1965 körüli színre lépését Simonffy András *Lázadás reggelig* című novelláskötete jelezte.²⁵ Az 1956 után konszolidálódott merev társadalmi rendszerben indulásuk közös alaptapasztalatát az alkotói érvénysülés egzisztenciális nehézségei adták, ebből eredt, hogy „műveikben a nemzedéki élmény központi kérdésként és

¹⁶ KULCSÁR SZABÓ: i. m. (Tiszatáj, 1979), 82.

¹⁷ ÖRDÖGH Szilveszter: *Elfogult ajánlás = Könyvvilág*, 1978, 5. sz., 12.

¹⁸ KULCSÁR SZABÓ: i. m. (1993), 136. Az értelmezői álláspontban határozott elmozdulás következett be: 1979-ben Bereményi még azáltal emelkedett ki a generációs irodalomból, hogy művei „nemcsak nemzedéki jellegzetességgel” rendelkeztek. Uő: i. m. (Kortárs, 1979), 1815. Viszont tizennégy évvel későbbi, idézett könyvében már a generációs világnézet autentikus tolmácsolója lett belőle.

¹⁹ SZILÁGYI Márton: *Összeköt vagy elválaszt? A generáció mint irodalomtörténeti magyarázóelv = Híd*, 2007, 11. sz., 58.

²⁰ Bereményi írta többek közt a forgatókönyvét az András Ferenc által rendezett *A nagy generáció* című filmnek, amelyben a cselekmény 1968 és 1976 közt játszódik.

²¹ KULIN Ferenc: *Nemzedéki realizmus = Mozgó Világ*, 1979, 2. sz., 97. (Az idézetet módosítottam, kiemelés az eredetiben – H. P.)

²² GYÁNI Gábor: *Keleti és nyugati hatvannyolc: különbözőség és egység = Mozgó Világ*, 2008, 8. sz., 30.

²³ RIEDEL, Manfred: *A nemzedéki probléma változásai [ford. nélkül] = Valóság*, 1969, 7. sz., 120–121.

²⁴ ELIADE, Mircea: *Megjegyzések az európai boszorkányságról = Okkultizmus, boszorkányság és kulturális divatok. Összehasonlító vallástörténeti tanulmányok*. Szerk. PUSKÁS Ildikó, ford. BENEDEK Mihály, Bp., Osiris, 2002, 115.

²⁵ SIMONFFY András: *Lázadás reggelig*. Bp., Magvető, 1965. A munkabér egyenlőtlen elosztásából fakadó, nemzedékek közti összeütközésről szóló című novella először az 1961-ben indult *Új Írás*-ban jelent meg. Uő: *Lázadás reggelig = Új Írás*, 1963, 7. sz., 775–781.

meglepő töménységgel jelentkezett”.²⁶ A fiatal írók késleltetése, kirekesztése által gerjesztett mesterséges feszültség egy lázadásprogramban tört felszínre, a társadalmi felelősség követelése szükségképpen élezte nemzedékek közti ellentétét a konfliktust.²⁷ A magányos értelmiségiként beérkező írók homogén tábora a 70-es évekre már meghatározó jelenlétet bírt az irodalmi életben. Az idősebb szerzők közül Ágh István az évtized elején a következő leírást adta róluk: „Legfontosabb jellemzőjük nemzedékük ábrázolása, egyesszám első személyben, abban az állapotban, amikor a felnőttkorba való beilleszkedés első tétova lépéseit teszik meg, amikor ifjúkori vágyaikat és a mindennapok felnőtt követelményeit egyeztetik. Legnagyobb félelmük, hogy személyiségüket nem tudják kibontakoztatni. Nem akarnak kallódni, ezért minden lehetőséget kipróbálnak, még a kallódást is.”²⁸ Az irodalmi elődök nem jelentettek számukra többé sem követendő példát, sem ledöntendő bálványt, ahogy Örkény István sommásan megállapította, „csak torlaszt látnak bennünk, melyen átlépni, de akkorát lépni nem lehet.”²⁹

Az irodalomtörténeti értékelések a fiatal írókhoz a magyar irodalomban – azidáig teljesen ismeretlen – sajátos nemzedéki élménytípust társítottak. Történelmi tudásunk, talán a márciusi ifjak kivételével, egyetlen korfordulót sem őrzött meg jellemzően generációs eseményként, tekintettel arra, hogy a múltbeli változások esetében nem az életkori-nemzedéki hovatarozás élménye, hanem a konkrét társadalmi helyzetből adódó érzelmi-erkölcsi vagy világnézeti-politikai motivációk voltak a döntőek.³⁰ A magyar kultúra történetében így feltehetően a 60-as évek fiatalsága volt az első, amelyet a társadalmi valóságérzékelés generációs élményközösségként fogott fel. A kultúrpolitika az ő megkülönböztetésükre találta ki a „fiatal irodalom” kategóriáját. Az 50-es években a reakciós és haladó irodalom közti opposíció eleve kizárta, hogy pályakezdő szerzőket életkoruk alapján ítéljenek meg, erre a 60-as években került először sor. A megnevezéssel kapcsolatban Szilágyi Ákos mutatott rá arra, hogy „»fiatal irodalom« egyáltalán nem mindig létezett, sajátos történeti produktum, amely épp arra hivatott, hogy elfedje létének társadalmi előfeltételeit.”³¹ Az új írókat ezzel a po-

litikai rendszer védelmében kitalált kifejezéssel akarták kiskorú tömegként kezelni, és egyúttal eltüntetni a szerzők egyedi arcvonásait.³²

Milyen élményben volt része a fiatal íróknak, adódik a kérdés, amely egységes nemzedékké kovácsolta össze őket? A közös alapélményt mindenekelőtt a társadalommal szemben elérendő önmegvalósítás jelentette. A társadalomellenesség élményéből származtatott új individuumeszményt az írók legszemélyesebb élményeiből megformálódó személyiség individuális élménykonstrukciója testesítette meg. A nemzedéki élményközösség számára ez az „antiszociális élményszemélyiség” mint önmagáért való identikus élményszubjektivitás volt hivatott beteljesíteni az önmegvalósítás programját. A Goetheig visszanyúló Bildung-modell lázadó újrafogalmazását éppúgy a képességek szabad önművelése inspirálta, ahogy a német idealizmus időszakában. Az egyéniség ideálképét viszont már a rossz közérzethez társított sajátos „őszinteségélmény” hordozta magában.³³ A fiatal írók élharcosaként ismert Simonffy alapélményként beszélt a tiszta szándékú tetteikkel szemben minduntalan megtapasztalt „csodálkozó bizalmatlanságról”,³⁴ míg Szentmihályi Szabó a hitelesség garanciáját látta a kételyeit felvállaló őszinte megnyilatkozásban: „Csupán egy nemzedék, amely minden körülmények között, íróként és magánemberként is könyörtelenül őszinte akar lenni. Csak azt akarja kimondani, amiben egészen bizonyos, és egyelőre kevés dologban bizonyos.”³⁵ Az egyén és közösség periferikus konfliktushelyzeteiben az írói igazmondás tiltakozással ért fel a hazug élet konvencióival szemben, ami önmagában etikai kiállást implicált. Az írók műveiben a generációtudat „szoros szemléleti, sőt stílusjegysége” a közvetlen biográfus élményanyag feldolgozásában nyilvánult meg, létrehozva a rendszerellenes szembenállás és a lázadó kívülállás egyfajta általános közérzeti-hangulati értelmiségi szerepmintáját.³⁶ A leplezetlen őszinteségigénnyel szemben viszont gyakran hozták fel ellenérvként, hogy nincs konkrét tartalma, s csak negatívumokat tartalmaz (képmutatás elutasítása).³⁷ A jeans-próza nemzedéki önkifejezése azonban csak részlegesen épült tagadásra, a generációs hős a világ szerves része maradt, ennélfogva érzelmi-er-

²⁶ KIS PINTÉR Imre: *Új nemzedékek a mai magyar prózában* = Tiszatáj, 1978, 3. sz., 38.

²⁷ SZKÁROSI Endre: *A Simonffy-legenda* = Mozgó Világ, 1977, 5. sz., 66–71.

²⁸ ÁGH István: *Jegyzetek az új prózáiról nemzedékekről* = Munka, 1971, 6. sz., 31.

²⁹ ÖRKÉNY István: *Utak és lehetőségek. Hozzászólás a fiatal prózáiról szóló vitához* = Valóság, 1972, 9. sz., 82.

³⁰ KULIN: i. m. (1979), 96–97.

³¹ SZILÁGYI Ákos: *A „fiatal irodalom”, mint megtévesztés és hamis tudat* = Kritika, 1981, 1. sz., 23–25.

³² Uo.

³³ KIS PINTÉR Imre: *Élmény és távolságtartás a legújabb magyar prózában. (Töprengés az utolsó tíz év néhány pályakezdéséről)* = Alföld, 1976, 1. sz., 73.

³⁴ FARAGÓ Vilmos: *Beszélgetés fiatal írókkal*. SIMONFFY András = *Élet és Irodalom*, 1971, 20. sz., 7.

³⁵ SZENTMIHÁLYI SZABÓ Péter: *Meditáció nemzedékemről* = Forrás, 1974, 3. sz., 90.

³⁶ KIS PINTÉR: i. m. (1976), 72–75.

³⁷ SIMON Zoltán: *Hogyan élünk – hogyan élünk? Gondolatok a hetvenes évek közepének prózájáról* = Kritika, 1977, 5. sz., 6.

kölcsi motiváltságú kivonulása pusztán lokális jellegűnek és sosem végleges érvényűnek bizonyult. Viselkedésével elsősorban saját életkörének elfogadtatását akarta elérni, amikor értékrendjét szembeállította a társadalom torzulásaival.³⁸

Irodalomtörténeti értékelések szerint a 70-es éveket még nem a teljes körű poétikai szemléletváltás, hanem a periódusküszöb előtti, átmeneti jellegű formanyelvi változások jellemezték.³⁹ Közéjük tartozott a már szinte teljesen elfeledett „vallomásos közérzetepika”, amelyet Lengyel Péter művei (*Két sötétedés* 1967, *Mellékszereplők* 1980) teremttették meg.⁴⁰ A közérzetregények megjelenése olyanra az új írónemzedékhez kötődött, hogy a kritikusok „generációs »közérzet«-irodalomról” beszéltek, amelyről nem túl elismerően azt mondták, hogy „e generáció legtöbbjének írásai – egymástól függetlenül – ugyanazt a közérzetet sugallják és ábrázolják”.⁴¹ Az életérzés konfesszionális megszólaltatása összességében azonban nem tudott a prózafordulathoz hasonló léptékű változást eszközölni a magyar epika történetében. „Az a vallomásos közérzetepika ugyanis, amelyik először fordult el a hatvanas évek leíró hitelességű metszetregényeitől, valójában a megelőzöttség és a kilátástalan szerepkeresés tapasztalatának generációs kérdései mentén érzékelt valamit a korküszöbök közelségéből. Élmény és téma újszerűsége azonban csak addig biztosított felhajtóerőt ennek az új prózáírásnak, amíg nyilvánvalóvá nem lett, hogy a nemzedéki kortudat mássága nem jár együtt automatikusan új formaintenciók megjelenésével. A »jeans-próza« (Aleksandar Flaker) magyar változata így azért lehelte ki gyorsan a lelkét, mert lényegében éppoly áttételmentesen vélte elbeszélhetőnek a világot, mint a hatvanas évek valóságképező epikája.”⁴² A közérzetepika tehát nem talált ki új művészi formákat, többnyire megelégedett azzal, hogy az epikai világ megalkotását a nemzedéki élmény direkt kibeszélhetőségével és a közérzet tárgyfüggetlen hangulatiságával helyettesítse.

A rossz közérzet műkritikai kategóriája

A 60-as évek fiatal írógenerációja alapján véve az élményirodalom körébe sorolható prózai műveket adott közre. Az életfilozófia által feltalált élményesztétika nemcsak az életvilágból kimetszett esztétikai tárgyként rögzítette a műalkotást, hanem az életszemléletnek megfelelő, a világot képként sematizáló világnézetben minden létezőt, így a művészetet is a szubjektum által megéltben és átéltben ruházott fel jelentéssel.⁴³ A belső tapasztalatban fellépő élmény legfontosabb attribútuma az objektum nélküli „egyazonos” (Selbigkeit) önvonatkozás, ami „az egész életfolyamatban minden változás közepette permanensen megmaradó”, nem tudatos lelki összefüggést jelöl.⁴⁴ Az ember élete során szerzett, tehát nem születésével örökölt élményeiből épül fel a személyiség lelki struktúrája. A személyiség élménykonstitúciója csak a szellemi világon belül képződhet meg, ami sosem különböző nézőpontból szemlélhető képként áll elő, hanem mint tárgyfüggetlen abszolút életviszony, az élet egységeként adott.⁴⁵ A nemzedéki élménypróza esetében ezt úgy kell érteni, hogy az egyes mű epikai (szellem)világában alapvetően a személyiség világnézetben kiteljesedő lelki fejlődése képezi az olvasás tárgyát, amely lényegszerűen magába sűríti egy generáció élményvilágát.

A személyiségcentrikus nemzedéki ösztinteségélmény a kor nyelvhasználatában a rossz közérzet kifejezéssel kapcsolódott össze. Önkritikus előfutárként Gyurkó László már 1961-ben rossz közhangulatról adott számot, az emelkedő életszínvonal hatására úgy érezte, hogy a társadalmi valóságtól elszakadt irodalmi közegben a harmincévesek nemzedéke életidegen „lombik-életformába” zárkozott be: „Az igazság az, hogy a valóságismeret hiányában közérzetünk rosszabb, mint az ország közérzete. S ezáltal az irodalmi élet is rosszabb, mint az ország élete...”⁴⁶ Nemcsak az alkotók vallottak deprimált életérzésükről; az irodalmi műkritika az új írónemzedék jellemzésére a „csellengés” és a „lézengés” mellett leggyakrabban a „rossz közérzet” fogalmát használta. Örkény, aki hiányolta a minőségi irodalmi utánpótlást, azért kérte a fiatalok irányában az olvasók türelmét, mert „ennek a nemzedéknek

³⁸ KULCSÁR SZABÓ Ernő: *Csaplár Vilmos = Mozgó Világ*, 1981, 6. sz., 98.

³⁹ KULCSÁR SZABÓ: i. m. (1993), 126.

⁴⁰ SZIRÁK Péter: *Folytonosság és változás. A nyolcvanas évek magyar elbeszélő prózája*. Debrecen, Csokonai, 1998, 89.

⁴¹ „De most éppen nem az egyes írók erőnyeit-hibáit szeretnénk mérlegre tenni: a megformálási módok és az érettség különbözőségein túl az »egész« kiáltó egyneműségére próbálunk rámutatni. Életérzésük, mondanivalójuk ugyanazon körben mozgására. A közös negatívumokra.” (Kiemelés az eredetiben – H. P.) NÁCSA Klára: *Utak és lehetőségek. Fiatal prózáiról = Valóság*, 1972, 8. sz., 82.

⁴² KULCSÁR SZABÓ: i. m. (1993), 133.

⁴³ GADAMER, Hans-Georg: *Igazság és módszer*. Ford. BONYHAI Gábor. Bp., Gondolat, 1984, 78.; HEIDEGGER, Martin: *A világkép kora*. Ford. PÁLFALUSI Zsolt = Uő: *Rejtektutak*. Szerk. PONGRÁCZ Tibor, ford. ÁBRAHÁM Zoltán et al., Bp., Osiris, 2006, 85.

⁴⁴ DILTHEY, Wilhelm: *Gondolatok egy leíró és tagláló pszichológiáról* [1894] = Uő: *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban*. Szerk., ford. ERDÉLYI Ágnes, Bp., Gondolat, 2004, 196.

⁴⁵ DILTHEY, Wilhelm: *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban* [1910] = Uő., 274., 289.

⁴⁶ GYURKÓ László: *Vallomás az életformáról = Új Írás*, 1961, 3. sz., 269.

rossz a közérzete”, „nem szeretnek élni”, kevés humoruktól „megkeseredik a szánkban a nyál”.⁴⁷ A kortárs kritikai reflexió a 70-es évek közepén már eltagadhatatlan jelenséggént érzékelt, hogy „a mai magyar prózaírodalom jól elkülöníthető csoportja vezérelvéül a közérzet közvetítését választotta”. A kifejezés azonban nem nyert konkrét szociológiai meghatározást, és ebből eredeztethető funkció nélküli használata eszközül szolgálhatott a kezdő írók ledorongolására: „Az utóbbi évek gyakran ismétlődő félrehallása a »rossz közérzet« címkéjének osztogatása impressziók, benyomások alapján, a műalkotás esztétikai vizsgálatát is megelőzve vagy helyettesítve.”⁴⁸ A 60-as évek elején induló Szakonyi Károly novelláiról írt elemzés a témát a szereplők útkeresése kapcsán vetette fel, akik hiába próbálják megragadni a boldogság pillanatait, „valami rossz közérzet teszi kérdéssé az élet értelmét” számukra.⁴⁹ A fiatal prózaírókról vitát kezdeményező Nácsa Klára már 1972-ben divatnak minősítette az első kötetek hőseinek büszkén vállalt kilátástalansága és céltalansága kapcsán elterjedt megjelölést, bár ő sem tagadta, hogy releváns irodalomtörténeti fejleményről van szó. „A rossz közérzet ténye önmagában azonban inkább a fiatalabb generáció egészét érintő társadalmi-szociológiai kérdés. Ami ebből az irodalomra tartozik: e közérzet szinte dogmatikus egyoldalúsággal ábrázolt kizárólagossága.”⁵⁰ A nemzedéki irodalomban sokáig a szélsőséges lázongást megtestesítő, máról holnapra élő, „különbnek” készülő „ködfaragók” voltak a jellemző hőstípusok. Alakjuk mellé a művészileg gyengébb művekben hasonlóan elnagyolt gesztusokkal felvázolt környezetrajz párosult: a fiatal írók „közérzetjelentéseikben ezért gyakori a mesék fantázia-világa, a vagányromantikát idéző kültelki bódék, galeritanyák naturalista kulisszája.”⁵¹ A közérzetretorika mindenestre nem bizonyult rövid életű kritikai frázisnak, ezt jelzi, hogy még a 80-as évek irodalomtörténetiséit is lekötötte annak boncolgatása, hogy a teljesebb alkotómunka után vágyódó, komfortos életüket és unalmas munkahelyüket otthagyni kész értelmiségi regényhősök milyen okból is „főnek a rossz közérzet levében.”⁵²

A Legendárium kritikai fogadtatása

A *Legendárium* egyike azon 70-es évekbeli prózai munkáknak, amelyek a rossz közérzet nemzedéki élményéről családregény formájában számoltak be. A mű kompozí-

cója a historikus időtávlatú transzgenerációs családi emlékezetnek és az utolsó Anna-fejezetben elbeszélte családalapítás személyes kudarcélményének az egységére épül. Az „antiszociális élményszemélyiség” ezúttal sem cselekvő szabadságánál fogva, hanem kényszerű válaszával tesz szert írói függetlenségre. Az új vőlegényét váró, állapotos Anna ablaknál álló záróképében az ő világnézetbe sűrített nemzedéki rossz közérzete nyeri el élményszerű összefoglalását. A regény fikcionális önfeltárása a női alakot az ablak/tükör spekuláris reprezentációjába illesztve az élményszubjektum világnézeteként leplezi le.⁵³ Ahol a személyiség „egyazonos” magával az élményben, a tárgynak (a feleségnek mint a vágy tárgyának) hiányoznia kell, ezt a létrejött hiányt a képzelet a női képmás megalkotásával tölti be. Anna képmása mint világkép feltárja a családi múlt alatt rejtőző esztétikai élményt, ami nem más, mint „valami titkos és egyszeri szépség élő anyaga”.⁵⁴ A *Legendárium* esetében tehát az irodalmi műalkotásnak művészi formát a családregény műfaja, míg anyagot az esztétikai élmény kölcsönöz: a szépség élő anyagának a várandós nő képmása ad formát. A János nevű elbeszélő íróként jelen van az epikai világban, ezért a fikció metafikcióként, a regény legendáriumként válik az olvasás tárgyává. Mivel az élmény a szellemi élet képződménye, a szerző műbeli jelenléte az élményidentitáson (Erlebnis-Selbigkeit) alapul, aki élményanyagát a női képmás és a szépség élő anyaga műkonstituáló egységet megteremtve formálja meg.

Az író mint „antiszociális élményszemélyiséget” a regényben kettős kizárás teremti meg: egyrészt válása miatt megszűnt a házassága, másrészt gyermek hiányában nincs családja. A *Legendáriumban* a nemzedéki élményidentitás sajátos határalakzat, amennyiben két társadalmi intézmény, a család és a házasság kölcsönviszonyában létesül. Bereményi írója gyermektelen első házassága kudarcélményének nézőpontjából szemléli, hogy volt felesége úgy megy férjhez, hogy az apa és a vőlegény kiléte ismeretlen, névtelen és láthatatlan marad. Anna képmása elvált nő és várandós menyasszony: az első, gyermektelen házassága már tönkrement, a második, családalapítással járó házassága még nem jött létre. Az affiliatív alapon elgondolható nemzedék mint intragenerációs élményközösség helye ebben az átmeneti határsávban található: kívül a családi otthonon, a válás utáni és a házasság előtti intervallumban. A regénynek a nemzedéki világnézet a kronotoposza, ami a férfi és nő nemi szerepén alapuló házasság, valamint az

⁴⁷ ÖRKÉNY István: *A türelmes olvasóhoz! A pályakezdő prózaírókhoz!* = *Új Írás*, 1968, 2. sz., 39.

⁴⁸ TAKÁCS József: *Császár Istvánról* = *Mozgó Világ*, 1976, 5. sz., 104.

⁴⁹ FORGÁCS Józsefné: *Szakonyi Károly novellái* = *Alföld*, 1967, 8. sz., 81.

⁵⁰ NÁCSA Klára: *Utak és lehetőségek, II. Fiatal prózaírókról* = *Válóság*, 1974, 5. sz., 64.

⁵¹ SIMON: *i. m.* (1977), 6.

⁵² BÉLÁDI Miklós: *Helyzetkép. Jegyzetek a mai magyar szépprózáról* = *Jelenkor*, 1982, 4. sz., 291.

⁵³ „Mintha csak tükörbe néznél, ha engem nézel. Két egymással szembe forduló tükör vagyunk, ha azt kérdezed, milyen ember vagyok.” BEREMÉNYI Géza: *Legendárium*. Bp., Magvető, 1978, 221.

⁵⁴ Uo., 216.

apa és anya szülői szerepén alapuló család közt megnyíló térben létesül. Ennek alapján tehát azt mondhatjuk, hogy egy generáció tagja az a személy, aki nem él házasságban és családban, kettős kivülállása viszont kizárólag ebben a viszonyrendszerben konstituálódik. A nemzedéki szubjektum élményidentitását a férfi/női és az anya/apa bináris kódokból való egyidejű kizárás diszkurzív művelete hozza létre.

A *Legendárium* fogadtatására a legnagyobb hatást kétségtelenül Balassa Péter *A családfa-vágás nehézségei* című írása gyakorolta.⁵⁵ A kötetet elsőként elemző esztéta úgy mutatta be Bereményit, mint a „félleg elveszett” 60-as évek generációjának képviselőjét, aki Cseh Tamás szövegírójaként megteremtette nemzedékének „fanyar, csüggeteg dalköltészetét”. Nemzedék alatt egy „értelmiségi évjáratot” értett, amelynek gyorsan megrekedt a társadalmi mobilitása, ezért a 70-es évekbe érve erős kritikával fordult a világ felé.⁵⁶ A regény zárásának „egyetlen, és vértelen főszereplőjében” jó érzékkel egy egész, „korán petyhüdsnek induló” (azaz a rossz közérzetet cselekvő módon legyűrni képtelen) nemzedék tipikus alakját azonosította. Balassa úgy ítélte meg, hogy a megújuló magyar prózának azért lett a líra a kiindulópontja, mert Bereményi nemzedékének rendszerkritikájára nem reagáltak más társadalmi rétegek. A családregénynek ez nem vált előnyére, mivel a „hetvenes éveket élő lírai szubjektum” mint „lírai-érületi főhős” kapott helyet benne, s ez az „énazonos lírába toroklóló” családlegenda írói kudarcot eredményezett. A kritikusok körében az Anna-fejezet váltotta ki a legtöbb elégedetlen hangot, egyöntetű véleményük szerint Bereményinek ehhez volt a legtöbb személyes köze.⁵⁷ Balassa szintén a női szereplőben látta a líraiság forrását, az írói fiaskót abból eredeztette, hogy elmosódó „figurája egyszerűen nincs megjelenítve – pusztá érzület” marad. A regény sikeresen dekomponálta ugyan a család intézményét, de új formában már nem tudta megkomponálni, ez a hiány jut kifejezésre a széplélekre jellemző „tárgynélküliség alaktalan örületében”.⁵⁸ Anna kellékszerű figurája miatt nem haladta meg a *Legendárium* a lírai érzületesség konvencióit, s maradt adós a szerelem és család meggyőző ábrázolásával. Balassa összegzése szerint Bereményi nem volt képes új formaelvet rendelni a családregény megújításához, ezért nem jutott tovább annál, mint hogy generációjának érzületét a maga lírai szubjektivitásban mint széplélek tolmácsolja.

A Balassa által felvetett közérzet-tematika már az első recenziókban visszaköszönt. A *Legendárium*ot Berkes Erzsébet például kifejezetten a „nemzedéki közérzet” miatt tartotta fontos műnek, szerzőjét is azért méltatta, mert „dalszövegeivel ő a huszonévesek legnépszerűbb költője, s most megjelent regénye azt is bebizonyítja, hogy nemzedéke társadalmi közérzetéről kevesen szóltak hitelesebben, mint ő”.⁵⁹ A forradalmi ideáljait hősies gesztusok nélkül megőrző szereplőkről azt írta, hogy jelentéktelen voltak ellenére úgy képezik részét a történelemnek, ahogy a nagy eszmék letűntével az induló íróknak kellene elfogadniuk a kádári konszolidáció megváltoztathatatlan történelmi adottságát. Ebben állna a nemzedéki közérzet társadalmi tartalma, mert bár az Anna-szerelem kudarc nem történelmi horderejű krízis, de a társadalmi beilleszkedést megghiúsító magánéleti veszteséggé bizonyosan fájdalmas élmény. Thomka Beáta nem osztotta Berkes véleményét, miszerint a *Legendárium* a 70-es évek regénye lenne, úgy ítélte meg, hogy a mű csak korlátozott mértékben őrizte meg az évtized szellemi lenyomatát. A nemzedéki alapú elemzést azért vetette el, mert nem látta alkalmasnak a generáción belül létrejött, eltérő poétikájú művek megkülönböztetésére. Bereményitől nem vitatta el problémaérzékenységét, de hiányolta mellőle az elmélyült elemzőkészséget, a koherens víziót és a kimunkált kompozíciót.⁶⁰ Más értelmezők nemzedéki önkritikát tulajdonítottak az írónak, mondván, főhősében generációja „történelmi szélcsendben kialakult sajátos típusát” vázolta fel. Az elvált férfi az „üres mélység megtestesítője”, akinek „zárványléte” a széplélek érzületességének beállítódásának példája: mivel nem tudja megszüntetni introvertált magatartását, egyetlen tette, hogy az esküvő előtt önként félreáll.⁶¹ A napi kritika viszont a kiábrándult írói magatartás nemzedéki karakterét az egyenrangú kisemberek sorsa iránti részvét mellett leginkább az önmegvalósítás küzdelmében fedezte fel. „Élesen elválasztja viszont a generációs különbség: a hatvanas években felnövő reménytelen harca a tudatosságért, azért, hogy a történelemben fontosnak, szükségesnek érezzék egyéni cselekvéseiket, és a családás, amely olyan magától értetődő...”⁶²

Balassa olvasatával szemben egyedül Kulcsár Szabó Ernő fogalmazott meg polemikus álláspontot, amikor a *Legendárium* újító jelentőségét a nemzedéki közérzet-regényekkel szembeállítva emelte ki. A *családfa-vágás nehézségeire* való közvetlen hivatkozás hiányában nyílt

⁵⁵ BALASSA Péter: *A családfa-vágás nehézségei* = *Jelenkor*, 1978, 12. sz., 1165–1169.

⁵⁶ Uo., 1169.

⁵⁷ NAGY SZ. Péter: *Legendárium – Bereményi Géza elbeszéléskötetéről* = *Életünk*, 1978, 6. sz., 575.

⁵⁸ BALASSA: i. m. (1978), 1168.

⁵⁹ BERKES Erzsébet: „...csipjük csak fölön” = *Élet és irodalom*, 1978, 24. sz., 10.

⁶⁰ THOMKA Beáta: *A hetvenes évek regénye? Bereményi Géza: Legendárium* = *Híd*, 1978, 9. sz., 1073–1075.

⁶¹ LACZKÓ Pál: *Berményi Géza: Legendárium* = *Kortárs*, 1979, 3. sz., 492.

⁶² KARTAL Zsuzsa: *Legendárium. Bereményi Géza regénye* = *Magyar Nemzet*, 1978, 124. sz., 13.

vitáról nem beszélhetünk, de a bíráló irányultsága világosan beazonosítható. A nemzedéki életérzés Balassánál az alkotói kudarcot bizonyította, Kulcsár Szabó szerint viszont a regény korszerűsége éppen abban áll, hogy meghaladja azt a generációs élményvilágot, amely a „hatvanas évekbeli nemzedéki élményeknél általában megragadt pályatársak” munkáit jellemezte.⁶³ A komplex regénypoétika ezt oly módon érte el, hogy a vallomásos közérzet-regény élőbeszédi stilizációja mellett egy monologikus, némileg poetizált elbeszélői szólamnak is helyet biztosított. A közös generációs élmények feldolgozásán az író tehát a prózai ábrázolás határainak kiterjesztésével lépett túl. A regény különböző elbeszélői nézőpontokon alapuló fejezetei kétirányú hatást fejtenek ki, a monológok egyrészt egy-egy családtag életútját mutatják be, másrészt a rokonság tagjaként kívülről jellemzik a főhőst, „akiben szintén nem a közérzet megnyilvánítása immár az elsődleges, hanem az élő kontextus meghatározó, alakító nyomatókai”. Az epikus folyamat kohézióját a szereplők közti értékviszonyok sokrétű megjelenítésére alkalmas belső családábrázolás által biztosította, hogy a főhőst állította az eltérő irányú beszédmodok keresztszétébe. „A *Legendárium* sem a nemzedékek mozgásirányának leképezésére vállalkozik, a családtörténet nem szélesedik folyamatá egyúttal történelmi-társadalmi értelemben is. Az alakok egyéni történetének mégis van kapcsolata a nyilvános társadalmi léttel, a mű ily módon határozottan nagyobb valóságszeletet fog át, mint a nemzedéktársak többségének közérzetregényei, parabolái, egyvonalú metszetregényei.”⁶⁴ A kritikai összegzés szerint mindazonáltal a szereplők társadalmi habitusa mellett az átfogó gondolati világkép és a történelmi perspektíva is kidolgozatlanul maradt a műben.

A recenzió érdekessége, hogy a Balassa által hevesen bíralt zárójelenetnek egyetlen szót sem szentelt. Kulcsár Szabó kilenc hónappal később publikált írásában tért ki a befejezés értelmezésére, amelyet visszalépésként értékelte „a közérzetregények áttételmentes világába”.⁶⁵ Az áttételmentes kifejezés a fikció elvetését, a „direkt közlést” takarta, mivel a nemzedéki regények metafikcionális poétikájának gyakran volt része a szerzői kibeszélés metalepszise. Végkövetkeztetése szerint Bereményi kudarcának

az auktoriális narráció volt az oka, amelynek vallomásos jellege – „amennyiben a közérzetet akarta kivetíteni” – a mű „lirizálásához” vezetett: metszetregényekre jellemző szerzői monológja úgy stilizálta jelképpé Annát, hogy konfessziója engedett a legendateremtés illúziójának.⁶⁶ Két írásában Kulcsár Szabó Ernő tehát ellenkező értékelést adott a regényről. A recenzió reaktív érvelését közvetlenül Balassa nézeteinek opponálása jellemezte abból a célból, hogy értékítéleteiben ellentétes téziseket állítson fel, így lett a *Legendárium* a nemzedéki közérzetregényeket meghaladó epikai mű példája. Az *Elbeszélői magatartás és elbeszélésviszonyok* című írás amellett, hogy Nádas és Esterházy mellett Bereményi regényét ismételtelen kiemelte a nemzedéki fiatal próza köréből, már nem megcáfolni akarta, hanem egyetértően átvette Balassa líraérzületi megállapításait. A lírai közérzetepika többek közt ilyen formában vált Bereményi munkáinak állandó kritikai toposzává, amint azt Kulcsár Szabó szövegei is jól példázák: a *Legendárium*ról előbb azt olvashatjuk nála, hogy a „genotipikus hőst Bereményi még mindig gyakran a közérzetregények »modorában« próbálja megjeleníteni”,⁶⁷ majd hasonló modorban később, a *svéd király* novellái „jellegzetes példáit adják a hetvenes években fellépett prózaírók megszilárdulni nem tudó, ám állandóan tárgyat kereső érzelmi világának”.⁶⁸

A *Legendárium* befejezésének értékelésében tehát találkozott a kortársak véleménye egymással. Az Anna-fejezetről annyit zárasképpen mindenképpen érdemes elmondani, hogy első alkalommal novellaként jelent meg egy új nemzedéki antológiában.⁶⁹ A kötet darabjairól Imre László úgy vélekedett, hogy „közérzetben és »világérzékelésben« nem egyszer monotonnak hatnak”, de stílusideálban és lelki alkatban viszont különböznek egymástól. Ezt a különbséget Bereményi műve esetében sokatmondóan a „lírai indítású közérzet-novella” megjelöléssel írta le.⁷⁰ A recenzió filológiai jelentőségét aligha kell hangsúlyozni, mivel elsőként minősítette lírai közérzetepikának az Anna-fejezetet. A *Legendárium* recepciójába tehát már regénybeli megjelenése előtt két évvel megtörtént annak a kritikai toposznak a bevezetése, amely köré Balassa Péter elsőként épített fel a mű befogadását alapvetően orientáló értelmezést.

⁶³ KULCSÁR SZABÓ: i. m. (Tiszatáj, 1979), 83.

⁶⁴ Uo., 82.

⁶⁵ KULCSÁR SZABÓ: i. m. (Kortárs, 1979), 1805–1806.

⁶⁶ Uo., 1803.

⁶⁷ KULCSÁR SZABÓ Ernő: *Családtörténet és „kistörténelem”* (Lengyel

Péter: Cseréptörés) = *Alföld*, 1979, 1. sz., 72. (Az idézetet módosítottam – H. P.)

⁶⁸ KULCSÁR SZABÓ: i. m. (1993), 136.

⁶⁹ BEREMÉNYI: i. m. (1976), 198–227.

⁷⁰ IMRE László: *Add tovább! (55 mai költő és író)* = *Alföld*, 1976, 9. sz., 87.